

Pregledni rad
UDK 321.7:659.3
(127-150)
Primljeno: 12. 2. 2011.

Enes Osmančević*

Prilog povijesti ideje demokracije u komuniciranju

Sažetak

Povijest ljudskog mišljenja i djelovanja prožeta je idejom demokracije u komunikaciji koja je neodvojiva od ideje slobode i zajedništva – najznačajnijih ideja za razvoj civilizacije. Rad prati razvoj ideje demokracije u komunikaciji, kroz kratak pregled najznačajnijih mislilaca i ideja od antičke filozofije do postmodernizma, ali i kroz međunarodno-pravne akte.

Ključne riječi: mišljenje, sloboda, demokracija, komunikacija.

---

*Autor je doktor znanosti i docent Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Tuzli, Bosna i Hercegovina, e-mail: enesosmancevic@yahoo.com

Review article
UDK 321.7:659.3
(127-150)

Received: February 12, 2011

Enes Osmančević*

Contribution to the history of democratic idea in communication

Summary

The history of human thinking and social acting is imbued of the idea of democratization in communication, which is incorporated with idea of freedom and unionism – the most important ideas for developing civilisation. The article following development idea of democratization of communication through short view of most important thinkers and ideas from Ancient philosophy to Modernism, but also through international law regulations.

Key words: Thinking, Freedom, Democratization, Communication

---

* The author has PhD and he is an assistant professor at Philosophy Faculty in University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina, e-mail: enesosmancevic@yahoo.com

Uvod

Američki je komunikolog Frank Dance sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća identificirao i sistematizirao više od sto različitih definicija ljudske komunikacije. (Wood, 2001., str. 22.). Danas postoji još više definicija tog pojma i bavljenje njima nije intencija ovoga rada, no valja usporediti nekoliko najznačajnijih koje naglašavaju elemente demokratičnosti. Schram definira komuniciranje kao «uspostavljanje zajedništva jednog živog bića s drugim», Maletzke kao «posredovanje značenja među živim bićima», dok Schaf tvrdi da «bez međusobnog sporazumijevanja ljudi, bez mogućnosti takvog sporazumijevanja društveni život bi bio nemoguć, a posebno bi nemoguć bio proces rada koji spada u temelje društvenog života». Marković uočava da «komuniciranje omogućava pojedincu da uspostavi komunikacijske kontakte s drugim ljudima, da s njima surađuje u proizvodnji, materijalnoj i kulturnoj, da prevaziđe granice svoje individualne svijesti i postane učesnik kolektivnih psihičkih zbivanja», Watzlawic i suradnici nalaze da je komuniciranje «*conditio sine qua non* ljudskog života i društvenog poretka». Vreg poima komuniciranje kao «suštinski element čovjekovog sporazumijevanja, kooperiranja i ukupnog djelovanja u društvu». Julia Wood, u skladu s prethodno poznatim definicijama, komuniciranje određuje kao „sistemska proces u kojem ljudi međusobno djeluju, i sa simbolima i kroz simbole kreiraju i interpretiraju misli“. (Wood, 2001., str. 22.) Sve navedene definicije naglašavaju ključnu važnost komunikacije za razmjenu značenja, sporazumijevanje, socijalizaciju, društveni poredak i civilizacijsko uzdizanje, kako pojedinaca tako i kolektiviteta, upravo kao što Vreg zaključuje: «Komunikacijska radnja je svjesno posezanje čovjeka u prirodu, u društveni život, predstavlja mijenjanje društvenih odnosa i svijeta.» (Vreg, 1991., str. 21.)

Različitost i brojnost definicija ljudske komunikacije ukazuje, ne samo na složenost i sveobuhvatnost fenomena koji imamo kao predmet istraživanja, već i na mnoštvo specijalističkih teorija i subdisciplina koje problematiziraju komunikaciju. Najveći broj spomenutih definicija fokusira ljudsku interakciju kao *conditio sine qua non*, nerijetko je i poistovjećujući s komunikacijom. Upravo nam interakcija u komunikacijskom procesu svjedoči o demokratičnosti, odnosno njen izostanak svjedoči o nedemokratičnosti komunikacije.

Komunikacija je pokretač civilizacijskih i socijalizacijskih procesa i u osnovi je njihovog progressa. Direktno proporcionalno – izostanak ili devijacija u komunikaciji u osnovi su društvene regresije. S tim u vezi, ne iznenađuje suglasje komunikologa i povjesničara kako razvoj sustava komunikacije «predstavlja pravi motor ljudske historije». (Gozzini, 2001., str. 18.).

Dosadašnja saznanja o ljudskom rodu i njegovoj povijesti govore da je komunikacija imanentna čovjeku, ali ideali slobode, jednakopravnosti i demokratičnosti nisu bezuvjetne odrednice ljudske prirode. Oni su ljudska tvorevina, ideali kojima je čovjek težio i kojima još uvijek teži u pokušaju da sebe učini boljim. Njihova ostvarenja, s vremena na vrijeme, među najvećim su dostignućima naše civilizacije.

Od mitotvorstva do antike

Od mitotvorstva, povijesno prvog načina mišljenja, pa sve do danas, pokušavamo proučavati svu kompleksnost međusobnog utjecaja i ovisnosti dostignutog stupnja civiliziranosti čovjeka s tehnologijom, kao i utjecaj tehnologije na društvo i kulturu, točnije komunikaciju kao središnji fenomen kulture, kao iskre svijetle težnje i borbe iznimnih pojedinaca i grupa za boljom, potpunijom, demokratičnijom komunikacijom. Nekima od njih posvetit ćemo dužnu, iako nikada dovoljnu pažnju u proučavanju njihovog doprinosa izgradnji slobodnije i demokratičnije komunikacije u ljudskoj zajednici tokom njene povijesti.

U jevrejskom monoteizmu, koji je označio raskid s poimanjem svijeta drugih naroda drevnog Bliskog istoka u odnosu čovjeka prema Bogu koji je transcendentan, začeta je individualistička svijest te je «...pojedinač je postao svestan svoje sopstvene ličnosti, moralne autonomije i lične vrednosti». (Perry, 2000., str. 18.). Naravno da je to bilo važna civilizacijska tekovina i za razvoj antičkog grčkog društva, u kojem je mitopoetiku zamijenio racionalistički način promatranja svijeta i u kojem je «politički život krenuo od tiranije ka razumnom eksperimentu demokracije». (Shiel, 1968., str. 5.-6.)

Ako je taj «eksperiment» uspijevao u dosadašnjoj povijesti, onda svakako velike zasluge dugujemo starogrčkim filozofima koji su

učinili hrabar iskorak od mitskog k filozofskom načinu mišljenja. „Olimpijci, izmješani sa smrtnicima, rađaju mitove, a tek mnogo kasnije, oko Hipokrata, i još kasnije, u Aleksandriji, javljaju se u suvremenezapadnom smislu dekadentni intelektualci koji se prvi odnose nervozno negativno spram svake vrste mitomanije.“ (Krlježa, 1989., str. 15.)

Za razliku od mitotvorstva u kome je sadržano jedinstvo mišljenja, jezika i stvarnosti, u filozofskom su načinu mišljenja ove tri kategorije odvojene i tek su tako odvojene omogućile kritičko preispitivanje odnosa između mišljenja, jezika i stvarnosti. Najveće zasluge u antičkom svijetu svakako pripadaju Aristotelu i Sokratu koji su smatrali da je komunikacija najvažniji aspekt javnog života, proučavali su je i podučavali. «U antičkoj Grčkoj, filozofi poput Aristotela i Sokrata smatrali su retoriku ključnom za građanski život.» (Wood, 2001., str. 19.)

Posebne zasluge za proučavanje i unapređenje komunikacije pripadaju Sokratu (469. do 399. pr.n.e.), koji je poučavao i prakticirao retoriku po atenskim trgovima, uprkos zabranama tridesetorice tirana na čelu s Kritijom. Ostajući dosljedan svom načelu da njegov cilj u dijalozima nije promijeniti mišljenje svog sugovornika, već da ovaj sam promijeni istinu, Sokrat nije napravio kompromis ni kada je osuđen da kvari omladinu ni kada mu je nuđena blaža kazna, pa čak ni pri samom kraju da pobjegne iz zatvora. Sam je ispio otrov. «Bio je prvi filozof koji je osuđen na smrt», konstatira grčki pjesnik i biograf Diogen Laertije (3.st.n.e.): «Bio je čovek jake volje i odan demokratiji, što se vidi po tome što se nije pokorio Kritiji i njegovim drugovima kad su mu naredili da dovede pred njih Leonta sa Salamine, bogatog čoveka da bi ga pogubili. On je jedini glasao za oslobođenje deset komandanata. A kad mu je bilo omogućeno da pobjegne iz zatvora, on to nije hteo. Svoje prijatelje izgrdio je što plaću nad njegovom sudbinom i ostajući u tamnici držao je one divne govore.» (Laertije, 1979., str. 49.)

Iako ništa nije napisao, Sokrat, njegova filozofija i sljedbenici u školama koje su nastale iz njegovog učenja te njegov utjecaj na društvenu misao, bili su predmet proučavanja i pisanja filozofa i povjesničara. «Sokratova filozofija je dijaloška. Ona se odvija u razgovoru sa svojim sagovornicima. U razgovoru Sokrat nailazi na brojne teškoće: na oholost prividnog znanja, besmisao povlađivanja,

uvjerenje da se zna ono što se ne zna, tromost uobičajenog načina predočavanja, itd.», tvrdi Enver Halilović, ističući komunikološko-spoznajnu dimenziju Sokratove filozofske aktivnosti: «Sokratov razgovor kao metoda spoznaje ima dvije komponente, dvije karakteristike. Prva, dovođenje sagovornika do znanja o svom neznanju, do svijesti da ne zna ono što obično misli da zna. Ova karakteristika Sokratove metode razgovora naziva se *ironijom*. Druga, sagovornik, korak po korak, izvlači iz sebe znanje koje nije znao da ima i tako dolazi do neprotivječnog općevaljanog znanja. Ova karakteristika Sokratove metode naziva se *majeutikom*.» (Halilović, 2004., str. 58.) Intencija ovog rada ne ide u dublje analize misli mudrog Sokrata. Na ovom mjestu dostatna je konstatacija da je Sokrat živio svoje učenje i promovirao demokratske i propedeutičke mogućnosti komunikacije, te se zbog toga može smatrati arhetipskim komunikologom i utemeljiteljem demokratskog komuniciranja.

Srednji vijek, humanizam i renesansa, reformacija

Iako nevoljko donijeta od strane engleskog kralja Johna Lacklanda, *Magna Carta Liberatum* iz 1215. godine označila je granice samovolji vladara i proklamirala načela slobode i prava ljudi te kao takva utemeljila anglosaksonsku, ali i značajno utjecala na zapadnu demokraciju. S tim u vezi valja spomenuti i *Habeas Corpus Act* iz 1679. kao nezaobilazan dokument o jamstvima i nepovredivosti osobnih sloboda čovjeka. Konačno, na kraju tih srednjovjekovnih dokumenata koji su ograničavali tiranije i samovolje monarha tog doba stoji *The Bill of Rights* iz 1689. koji je uspostavio demokratska prava građana u Engleskoj, ali i afirmirao parlametarnu demokraciju. Iako pravni akti s kraja srednjeg vijeka, sve ove povelje i dokumenti imali su nesumnjiv utjecaj na ljudsko poimanje slobode, prava, demokracije i s tim u vezi prava na slobodan govor koji stoji u osnovi svih ljudskih prava.

Univerzalizam i kozmopolitizam koje su filozofi helenske Grčke utemeljili spoznavajući narode Bliskog istoka i promišljajući o sebi kao o članovima svjetske zajednice, renesansa je kombinirala s individualizmom, afirmirajući ideju «univerzalnog čovjeka» koja će

kasnije biti jedna od ideja vodilja filozofije prosvjetiteljstva. «Progresivna misao humanizma i renesanse u kojoj se slavio snažan i slobodan čovjek, označila je razmeđe između starog i novog vijeka. U vremenu od 14. do 16.stoljeća unutar obrazovnih tečajeva slobodne umjetnosti (*artes liberales*), koji su bili svojevrsna preteča univerziteta, oživljavao je slobodni duh antike, aktualizirana pitanja čovjekove slobode i mogućnosti, ali i druga etička i filozofska pitanja u skladu sa Ciceronovim izrazom *studia humanitatis*.» (Osmančević, 2003., str. 29.). Humanistički i renesansni način mišljenja proizveo je revolucionarne obrate u dotadašnjem poimanju društvenih odnosa i postavio temelje novog, slobodnijeg viđenja pojedinca u zajednici i individualne i kolektivne slobode. „Renesansa i humanizam afirmisali su poštovanje, veličinu čoveka kao pojedinca, uzdigli su njegovu inteligenciju, ličnu moć.“ (Gozzini, 2001., str.31.)

Za raskid sa srednjevjekovnim načinom mišljenja u kome je dominirala religijska dogma zaslužan je Niccoló Machiavelli (1469.-1527.) koji je u svojim spisima *Vladar* (1513.) i *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* (1512.-1516.) označio preokret u dotadašnjem poimanju države i vlasti. On je negirao božansko porijeklo države i vlasti i odbacio kršćansko učenje kao neophodno za vlast kraljeva, čime je odvojio politiku od religije, proučavajući te društvene fenomene na načelima znanosti. Machiavelli je posve nepristrano pisao o načelima vlasti i osobinama vladara, iako se s njima nije slagao niti je odobravao njihovo ponašanje. No, to njegovo neslaganje nije dovoljno zapazeno pa je izraz *makijavelizam* postao sinonim za ponašanje u kojemu «cilj opravdava sredstvo». Da Machiavelli u svoje vrijeme nije do kraja pravilno shvaćen potvrdio je kasnije Francis Bacon: «Mnogo dugujemo Makijaveliju i drugima koji pišu o onome što ljudi rade, a ne o onome što bi trebalo da rade.» (Cassirer, 1946., str. 119.)

Učenje Martina Luthera (1483.-1546.), doktora teologije iz Wittenberga, nadilazi religijske dimenzije i svrstava ga u red velikana slobodne misli u povijesti civilizacije. Fokusiran na *Pavlovu poslanicu Rimljanima*, točnije analizu Pavlove formule o „grešnicima i ujedno pravednicima“, kojom se grešnici ne kažnjavaju, već ih Bog iz samilosti opravdava, iz Božje pravednosti Luther je izveo učenje o opravdanju koje je postalo temelj protestantizma. Protiv običaja *prodavanja oprosta* koji je, na osnovi jednog starog crkvenog učenja u Katoličku crkvu bio uveden od 1500. godine, Luther je ustao sa svojih 95 teza, objavljenih u jesen 1517.godine. U tezama se osporavala

kompetencija Pape u oprostima grijeha, ali i proglašavalo suvišnim svako duhovno posredovanje u odnosu čovjeka i Boga. U odnosu na dotadašnje crkvene propovijedi, te heretičke teze naišle su na izvanredno zanimanje ljudi, ali i žestok otpor crkve koja je naložila Lutheru da se u roku od 60 dana odrekne svog učenja. Luther ne samo da se nije odrekao svojih teza, već je Papinu bulu s prijetnjom o izopćenju javno spalio u Wittenbergu 1520. godine, nakon čega je bio izopćen iz Katoličke crkve. Svojim smionim i originalnim govorima, ali i pisanim djelima, Luther je stekao brojne pobornike i postao simbol nužnosti reforme ne samo crkve, tadašnjih shvaćanja i običaja, već i promjene društvenih i političkih odnosa. Njegovo učenje bilo je prihvaćeno ne samo u Njemačkoj, već i u Skandinaviji, Baltiku, Francuskoj, Mađarskoj, Poljskoj i drugim zemljama, a po nekim ocjenama promijenilo je smjer zapadne civilizacije.¹ Njemački je sabor u Wormsu 1521. pozvao Luthera da opozove svoje učenje, ali on je to odbio, zbog čega su mu, na traženje crkve, uskraćena građanska prava, a on je osuđen na progonstvo. Zahvaljujući saskom knezu, Fridriku Mudrom, Luther je sklonjen u Wartburg gdje se posvetio prijevodu Biblije. Lutherova je borba ostavila dalekosežne tragove u ljudskim težnjama za slobodnim izražavanjem, principijelnošću, razbijanju dogmi, tabua i stereotipa. Sjenu na njegovo učenje i aktivizam baca njegova kontroverzna izjava o Jevrejima koja je još uvijek predmetom debate, a koja je kasnije bila zloupotrebljena od strane nacional-socijalista u Njemačkoj u razdoblju od 1943. do 1945.

Moderna misao

Kao što su pronositelji humanizma i renesanse reaktualizirali vrijednosti slobodnog i kritičkog duha antike, tako je moderna misao, započeta znanstvenom revolucijom u 17. stoljeću, fokusirala nove ideje progresa i sekularizma. Spomenut ćemo dvije, više nego značajne artikulacije tih ideja:

Engleski filozof i pjesnik John Milton (1608. – 1674.) održao je u engleskom Parlamentu 1644. godine govor o potrebi slobode tiska i

---

¹ Izvor: Wikipedia: www.Wikipedia.org: http://209.85.135.104/search?q=cache:G0aENiPHOOYJ:en.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther+martin+luther&hl=en&ct=clnk&cd=1).

štetnosti cenzure, koji je kasnije objavljen pod nazivom „Areopagitica“: „Kada čovjek piše svijetu, on doziva sav svoj razum i promišljenost u pomoć, on istražuje, razmišlja, trudoljubiv je, i vjerovatno se konsultira i razgovara sa svojim razboritim prijateljima, nalažući potom sebi da se obavijesti o onome o čemu piše, isto kao što su i oni prije njega činili; ako ga u ovom najsavršenijem dijelu njegove vjernosti i zrelosti, ni godine ni trudoljubivost ni prethodni dokazi njegovih sposobnosti ne mogu dovesti do tog stanja umnosti da ne bi bilo nepovjerljivosti i sumnjičavosti prema njemu – ukoliko ne podnese svoju odmejerenu marljivost, sva svoja ponoćna bdijenja i trošak od paladiumskog ulja, brzopletom pogledu zauzetog cenzora, vjerovatno mnogo mlađeg, vjerovatno nekog koji nikada nije čuo za napor prilikom pisanja knjiga; i u slučaju da nije odbijen ili potcijenjen – mora se pojaviti u tisku kao neki mališan sa svojim starateljem i cenzorovom rukom iza svog naslova kao jemcem i obezbjeđenjem da nije idiot ili varalica. To ne može biti ništa drugo do nepoštovanje i degradacija autora, knjige, privilegije i dostojanstva nauke.“ (John Milton, 1955.) Iako je kasnije Milton postao Kromvelov cenzor od povjerenja, njegove ranije proklamirane ideje smatraju se prvim javnim zahtjevom za slobodu tiska u Engleskoj, a sam Milton istaknutim teoretičarem slobode izražavanja.

Jedna je od tih ideja svakako ideja oslobađanja tiska od utjecaja države i državnih cenzora koju su artkulirali i propagirali Levereri u Engleskoj, i to 40-ak godina od pojave prvih pravih novina u Europi, odnosno 29 godina nakon izdavanja prvih nedjeljnih novina u Londonu, nazvanih *Weekly News*. U molbi upućenoj Parlamentu Engleske 1649.godine, dakle u godini kada je prva građanska revolucija završila zemjenom monarhije za Kromvelovu vojnu diktaturu, Levereri su napisali: «Ako neka vlada želi djelovati pravedno i u suglasju s ustavnim načelima, onda je potrebno saslušati sve glasove i sva gledišta. No, to je moguće ako zajamči slobodu tiska.» (Kunczik & Zipfel, 1998., str. 61.)

Na temeljima stoičkog poimanja prirodnog prava, John Locke (1632.-1704.) u svojim je spisima, a naročito u *Dvjesto raspravama o vladi*, objavljenima anonimno 1690. godine, opovrgao apsolutistička poimanja o božanskom porijeklu vlasti i zastupao načela o utemeljenju vlasti u volji većine, što će kasnije poslužiti kao polazište liberalno-demokratskim promišljanjima u kojima su izražena kritička načela, ali i sloboda pojedinca, bez utjecaja sa strane, baš kako to odražava spis

Imanuela Kanta (1724.-1804.) *Što je to prosvjetiteljstvo?* iz 1784.godine: «Prosvjetiteljstvo je čovjekovo napuštanje vlastite nezrelosti koju je sam sebi nametnuo. Nezrelost je nesposobnost da se koristi sopstvena inteligencija bez nečijeg usmjeravanja. Takva nezrelost je samouzrokovana ukoliko nije izazvana nedostatkom inteligencije već nedostatkom odlučnosti i hrabrosti da se koristi vlastita inteligencija bez tuđeg usmjeravanja. *Sapere aude!* Imaj hrabrosti da koristiš sopstvenu inteligenciju! – moto je prosvjetiteljstva.» (Kant, 1949., str. 132.)

Na ljudski razum, u cilju spoznaje i slobode, apelirao je i jedan od najplodnijih mislilaca prosvjetiteljstva, Paul Holbach (1723.-1789.): «Neznanje i ropstvo su sračunati kako bi čovjeka učinili opakim i nesretnim. Samo znanje, razum i sloboda, jedino ga mogu promijeniti i učiniti sretnim... Ljudi su nesretni samo zato što nemaju znanja; Oni nemaju znanja samo zato što se sve urotilo kako bi ih spriječilo da budu prosvjećeni; opaki su samo zato što njihov razum nije dovoljno razvijen.» (Thiry, Holcbah, 1991., str. 69.-70.)

Za razliku od Holbacha, Jean-Jacques Rousseau (1712.-1778.) u svojim je djelima *Rasprava o umjetnosti i znanosti* (1751.) i *Rasprava o porijeklu nejednakosti* (1755.) zastupao stajalište da znanje ima ambivalentan odnos prema razumu i moralu - poboljšava razumijevanje, ali kvari ljude. Smatrao je da su prosvjetitelji slavili razum, ali su moralno degradirali ljude. Za razliku od Thomasa Hobbesa (1588.-1679.) koji je smatrao da su ljudi po prirodi loši, Rousseau je u *Društvenom ugovoru* (1762.) kritizirao tadašnje modele državnog uređenja i promovirao svoje viđenje demokratske države. Vjerujući da su ljudi po prirodi dobri i da je u njihovoj savjesti sadržan osjećaj pravde, izvukao je zaključak o općoj volji koja je uvijek u pravu i naklonjena je javnom dobru, ali i o tome da se pojedinac treba podčiniti zajednici kako bi se uzdigao na višu razinu građanstva koje je svjesno da individualna sreća ovisi o sreći drugih. Po uzoru na atenski model demokracije, Rousseau je promovirao jednakopravnost građana u izboru vođe, ali je *a priori* smatrao da vođa ima osjećaj za opće dobro i da mu, shodno tome, pripadaju velike ovlasti, baš kao što je državu uzdigao iznad pojedinaca odričući im bilo kakva prava neovisno od države. Ova je njegova nedosljednost u poimanju demokracije otvorila kasnije vrata diktatorima u njihovim uzdizanjima na vlast u ime naroda, a protiv pojedinaca i drugih naroda.

Prosvjetitelji su svojim promišljanjima nastojali stvoriti pretpostavke za izgradnju racionalnijeg, humanijeg, tolerantnijeg i demokratskijeg društva, te su svojim slobodarskim idejama stvorili kozmopolitski pokret čije su ideje i danas aktualne. Prosvjetiteljstvo predstavlja intelektualni i etički vrhunac ranijih ideja: stoičkih shvaćanja prirodnog zakona za sve ljude, kršćanskog vjerovanja o jednakosti ljudi pred Bogom, duha humanizma i renesanse koji je označio kraj srednjovjekovnim razmišljanjima, znanstvene revolucije koja je i praktično potvrdila snagu ljudskog uma.

Glavni je urednik *Enciklopedije*, Denis Diderot (1713.-1784.), rekao: „Svako doba ima svoju dominantnu ideju. U naše doba to je, čini se, sloboda.» Promovirajući princip sumnje u postojeća znanja kao put otkrivanja istine, Diderot je u *Enciklopediji* (1751.-1766.) bio izričit: «Sve se stvari moraju istražiti, o njima se mora diskutirati, moraju se istražiti bez izuzetka i bez obzira na bilo čija osjećanja...»²

Realizacija liberalnih ideja

Načela slobode, jednakopravnosti i suvereniteta naroda koje su tako gorljivo propagirali europski filozofi, prihvaćena su kao osnova za objavu *Deklaracije neovisnosti* koju je 13 sjevernoameričkih kolonija objavilo 1776. godine, osnivajući Sjedinjene Američke Države.

Idejni tvorac i ključni autor *Deklaracije neovisnosti*, kasnije drugi po redu potpredsjednik i treći američki predsjednik, Thomas Jefferson (1743. – 1826.), svjestan važnosti novina i javnosti, izjavio je 1787.godine: «Kada bih mogao odlučiti da izaberem vladu bez novina, ili novine bez vlade, ne bih oklijevao ni časa da se odlučim za novine.» U svom bogatom filozofskom opusu i političkoj praksi Jefferson je bio

---

² Denis Diderot – *Encyclopédie*, str. 206.; Navedeno prema Marvin Perry – *Intelektualna istorija Evrope*, Clio, Beograd, 2000. str. 169. Ovaj Diderotov stav direktno korespondira s temeljnom tezom ovog rada - bez potpune i blagovremene informacije, bez njene provjere, bez istraživanja dubljih uzroka i veza među pojavama u društvenom životu, bez poliloga i argumentacije svih zainteresiranih strana, nije moguća demokratičnost u komunikaciji. Ispravnost prosvjetiteljskih postulata, u svjetlu teorija o socijalnom konstruktivizmu i participativnom komuniciranju, moguće je praktično provjeriti u demokratičnosti komunikacije putem weba, naročito u dijelu interaktivnosti online medija koja omogućava trenutačno dobivanje povratne informacije, komunikaciju, argumentaciju i polemiku s autorima članaka i forumskih diskusija. (Op.E.O.).

konzistentan borac za slobodu govora i tiska, a njegovi stavovi i njegova borba presudno su utjecali na izgradnju načela slobode tiska, od *Povelje o pravima države Virginia* 1776. godine, pa do *Prvog amandmana* iz 1791. godine na američki Ustav koji predstavlja jedno od temeljnih načela, ne samo slobode govora, već američkog društva i države. Stav da «Kongres ne može donositi zakon koji ograničava slobodu govora ili štampe»³, predstavlja ključno opredjeljenje k slobodi misli i izražavanja, afirmaciju individualne i kolektivne slobode koja je iznad ideologije, političke partije i države.

Europske ideje liberalizma, nakon priznanja i realizacije na američkom kontinentu, bile su vodilja Francuske revolucije 1789. godine, ali i jedna od temeljnih odrednica u *Deklaraciji o pravima čovjeka*: «Sloboda izmjene misli i mišljenja je jedno od najdragocjenijih prava čovjeka; svaki građanin može, dakle, slobodno govoriti, pisati, štampati, s tim što odgovara za zloupotrebe ove slobode u slučajevima određenim zakonom.» (Bjelica, 1985.).

Revolucije na sjevernoameričkom kontinentu i u Francuskoj bile su praktična realizacija temeljnih principa liberalizma. U *Deklaraciji neovisnosti* inkorporirana su načela teorije Johna Locka (1632.-1704.) o prirodnim pravima, ali i načela Charlesa Montesquieua (1689.-1755.) o uređenju i opstojnosti demokratske republike koja su izražena u njegovom spisu *Dub zakona* iz 1748. Osim proklamiranja slobode misli i govora, *Deklaracijom o pravima čovjeka* francuski je Parlament proklamirao jednakost pred zakonom svim građanima.

---

³ Izvor: **The U.S. Constitution Online**: <http://www.usconstitution.net/const.html#Am1>
Ovaj je website, nazvan: **The U.S. Constitution Online** od travnja 1997., kada je kreiran i učinjen dostupnim javnosti, pa do 25. lipnja 2007., posjetilo 6 180 874 posjetitelja. Iako je riječ o gotovo općepoznatim dokumentima, američkom Ustavu i amandmanima, fascinira veliki broj posjetitelja koje zanimaju ovi dokumenti. Podsjećanje na svijetle trenutke, ne samo američke, već i povijesne civilizacije, i to online medijem, također je svojevrsan doprinos demokratizaciji komunikacije u smislu otvorenosti, dostupnosti izvornih dokumenata, ali i edukacije o borbi za slobodu tiska i njenom priznanju u najvišem zakonodavnom aktu najmoćnije države u svijetu. (Op.E.O.)

Hegelovo poimanje pojedinca i države

Sintetizirajući krucijalne ideje racionalizma, prosvjetiteljstva, romantizma i filozofiju Imanuela Kanta, Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770.-1831.) u svom je metafizičkom sustavu smatrao da je sloboda cilj svjetske povijesti. Od posebnog je značaja njegovo zapažanje da je u drevnim civilizacijama istoka bio slobodan samo vladar, dakle jedna osoba, i da istočnjaci zbog toga nisu mogli pojmiti slobodu čovjeka kao takvog. Svijest o slobodi prvi se put javila među Grcima, ali zbog robovlasničkih odnosa Grci su, kao i Rimljani, imali svijest o slobodi samo nekih. Hegel tvrdi da su Germani «pod utjecajem kršćanstva bili prvi koji su imali svijest da je čovjek, kao čovjek – slobodan». (Hegel, 1956., str. 9.) Hegelove opservacije o rastu svijesti o slobodi kroz razvoj civilizacije i njihovom međusobnom utjecaju i prožimanju od iznimnog su značaja za izgradnju svijesti o neophodnosti slobode pojedinca za slobodu kolektiviteta. No, slobodu je pojedinca Hegel poimao isključivo u skladu s potrebama zajednice, smatrajući da sve vrijednosti koje pojedinac ima posjeduje jedino kroz državu. Hegelovo glorificiranje države je, prema njegovim liberalnim kritičarima, smetnja ostvarenju slobode pojedinca.

Marksisti

Mladohegelijanac Karl Marks (1818.-1883.) pod jakim je utjecajem misaonih stečevina prosvjetiteljstva nastojao utvrditi zakonitosti društvenog razvoja. Odbacujući sve vjerske i metafizičke interpretacije prirode i ljudskog društva, Marks je kroz zakonitosti dijelektičkog materijalizma promovirao mogućnosti racionalnog poimanja i promjene svijeta. Njegova jedanaesta teza o Feuerbachu⁴ koja glasi „Filozofi su samo različito tumačili svet, a stvar je u tome da

---

⁴ Ludwig Feuerbach (1804. - 1872.), mladohegelijanac, kritizirao je Hegelovu filozofiju i ukupnu tradicionalnu filozofiju zato što je branila vjerski pogled na svijet. U svom dijelu *Suština kršćanstva* (1841.) pisao je da je teologija „mreža kontradikcija i iluzija“. (Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity*, Harper Torchbooks, New York, 1957., prijevod na engleski jezik napravio je George Eliot).

se on izmeni“⁵, predstavlja suštinsko uočavanje važnosti socijalnog djelovanja, od mišljenja do društvene akcije, od ideja koje postaju pokretači masa s ciljem izmjene svijeta. Svojim genijalnim zapažanjem Marks je naglasio važnost različitog tumačenja stvarnosti, ne samo filozofskog, već i mišljenja uopće i uspostave društvenog poliloga, što je *conditio sine qua non* demokratičnosti u komunikaciji koja može dovesti do unapređenja društvenih odnosa. Marks je u više navrata javno kritizirao cenzuru tiska kao namjeru vlasti da postane jedini kriterij istine. Poznata je njegova izjava o odnosu tiska i duha naroda: “Budući da se duh svakog pojedinog naroda izražava u njegovoj štampi to će u štampi biti prisutne ne samo njegove vrline nego i njegovi nedostaci.“ Još su poznatiji Marksovi stavovi o slobodi tiska: neprihvatljivost cenzure, tisak kao svestran izraz duha jednog naroda, sloboda tiska kao uvjet korekcije društvenog stanja, zakon o slobodi (neovisnosti) tiska kao nužnost, značaj kritike slobodnog tiska za razvoj društva, kritika vlastodržstva kao interes slobode tiska, šutnja tiska – izdaja poziva, naglašena prava birokracije i policije – suprotnost slobodi tiska.⁶

No, Marks se u svome učenju nije zadržao na komunikaciji kao osnovi za promjenu svijeta, već je zastupao tezu o povijesnoj ulozi radničke klase i njene revolucionarne *praxe* u prevladavanju kapitalističkog načina proizvodnje i uspostavi besklasnog društva. Mogućnost revolucionarnog prevrata poslužila je kasnije za uspostavu diktatorskih režima u Rusiji, Kini, Kubi i u drugim tzv. socijalističkim zemljama, ali i kao opravdanje za progone, mučenja i ubojstva. Ni u jednoj od zemalja u kojoj su komunistički revolucionari preuzeli vlast pojedinac nije ostvario niti jednu od ideja koje je Marks propagirao: osobnu slobodu, autonomiju ličnosti, dezalijenaciju.

---

⁵, „Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kömmt drauf an, sie zu verändern.“; citirano prema **Ernst Bloch**, *Marksove teze o Fojerbahu*, BIGZ, Beograd, 1976.

⁶ Izvor: Wikipedia: (http://bs.wikipedia.org/wiki/Karl_Marx).

Pragmatizam, egzistencijalizam

Zaštita individualnih sloboda u odnosu pojedinca i zajednice bila je jedna od centralnih tema Johna Stuarta Milla (1806.-1873.) u njegovom dijelu *O slobodi* (1859.). Zalažući se za diversifikaciju mišljenja kao bitnog preduvjeta za razvoj pojedinca, Mill je smatrao da pojedinca treba zaštititi od tiranije većine: „Kada bi čitavo čovječanstvo, osim jednog čovjeka, imalo isto mišljenje, čovječanstvo ne bi imalo ništa više opravdanja da ušutka tu jednu osobu, nego što bi ona, kada bi imala vlast, imala opravdanja da ušutka čovječanstvo.“ (Mill, 1956.). Ovaj stav, koji predstavlja jedan od temelja liberalne demokratske misli, dalje je razrađivan u komunikacijskom odnosu u kojem se Mill zalagao protiv prava većine da guši mišljenje i govor pojedinca jer se time, kako je pisao, ranjavaju sadašnje i buduće generacije i onemogućava se zamijena istinom eventualne pogreške u zaključivanju i govorenju. U politički nepripremljenoj većini, koju je nazivao i *nekultivirano krdo*, ali i državnom aparatu Mill je vidio realne prijetnje pojedincu. No, nije se zalagao za načelo „jedan čovjek – jedan glas“, već za sustav tzv. pluralnog glasanja u kojem bi viši stupanj obrazovanja i bolji karakter omogućavao jednoj osobi veći broj glasova u odnosu na drugu koja nema te osobine.

Odbacujući mišljenje da se stvarnost može objasniti pomoću metafizičkih formula, kako je to činio Hegel, osnivač pragmatizma, američki filozof William James (1842.-1910.) smatrao je da je istina o nekoj ideji sadržana u njenoj korisnosti i učinkovitosti u razrješavanju konkretnih problema i omogućavanju ljudima da se uspješno nose s okruženjem.

Idući korak u odbacivanju idealizma koji je pretpostavljao samo jedan unificiran kozmički princip kao suštinu realnosti, John Dewey (1859.-1952.) isticao je pluralnost iskustava koja čine ljudski život. Smatrao je da misao ne treba tragati za vječnom istinom ili krajnjim smislom, već joj je ishodište veća jasnoća u razumijevanju naših pretpostavki, činjenica i zaključaka i da je, u tom smislu, znanje način razrješavanja društvenih i ekonomskih problema: „Pojmovi, teorije, sistemi, ma kako bili opsežni i dosljedni, moraju se promatrati kao hipoteze. Njih treba prihvatiti kao osnove akcija koje ih provjeravaju, a ne kao nešto konačno. Uočiti ovu činjenicu znači ukinuti krute dogme na svijetu. To znači priznati da su koncepcije,

teorije i sistemi misli uvijek otvoreni za razvoj putem upotrebe...“ (Dewey, 1920. str. 48., 145.) Ovaj je stav posebno značajan sa stajališta traganja za novim znanjima i njihovim uklapanjem u postojeći spoznajno-komunikacijski mozaik, ali bez mogućnosti dogmatizma, već samo s imperativom stalnog provjeravanja i mijenjanja na osnovi dokaza u *samokorektivnom procesu znanja*, kako je to označio John Dewey. Vrijednost filozofije Dewey je vidio u mogućnosti društvenog napretka, a demokracije u priznanju vrijednosti pojedinca i njegovom razvoju: „Temelj demokracije jeste vjera u sposobnosti ljudske prirode; vjera u ljudsku inteligenciju i u snagu udruženog i kooperativnog iskustva. To nije uvjerenje da su ove stvari potpune, već da će rasti i biti u stanju da vode kolektivnu akciju ako im se ukaže prilika.“ (Ratner, 1939., str. 402.)

Jedan je od vodećih filozofa egzistencijalizma, Karl Jaspers (1883.-1969.), smatrao da je svijest o slobodi izbora koju pojedinac ima i korištenje te slobode zapravo ljudska suština: „Čovjek je uvijek nešto više od onoga što zna o sebi. On nije ono što je, jednostavno jednom za svagda, već je proces; on je...obdaren mogućnostima kroz slobodu koju posjeduje da od sebe stvori ono što želi uz pomoć aktivnosti za koje se odluči.“ (Jaspers, 1951., str. 159.) S komunikološkog stajališta ovaj je stav od iznimnog značaja jer čovjeka poima kao biće u procesu primanja i davanja informacija koje su u osnovi njegovog procesa samorazvoja, ali i mogućnosti za vlastitu samokreaciju u procesu socijalnog djelovanja. Demokracija je u komunikaciji *conditio sine qua non* realizacije svih tih mogućnosti.

Postmodernizam

Postmodernističke kritike dosadašnjih društvenih teorija rezultirale su tvrdnjama kako živimo u univerzumu bez centra, što potiče kulturni diverzitet i formiranje različitih životnih stilova. Smatraju da su sve dosadašnje teorije, sustavi, ideologije i tvrdnje o istinitosti služile samo za uspostavljanje kontrole manjine nad većinom i kolektiviteta nad pojedincem. U redefiniranju pojedinca novog doba, Pauline Marie Rosenau ukazuje na njegove ključne odrednice: „Postmodernog pojedinca karakterizira odsustvo snažnog pojedinačnog

identiteta...on je plutajući pojedinac koji nema nikakvih referentnih tačaka ili parametara... Postmoderni pojedinac je obazriv prema općim pravilima, jasnim normama, hegemonskim sistemima misli.“ (Rosenau, 1992., str. 53.-56.). Ne ulazeći dublje u sve detalje postmodernističkih i poststrukturalističkih opservacija, kao ni u argumente njihovih kritičara, možemo konstatirati komunikacijsku individualnost *surfajućeg* pojedinca na webu, njegove komunikacijske mogućnosti publiciranja vlastite istine, pogleda na svijet, preferencija, ali i mogućnost mrežnog povezivanja, ne više na osnovi tla, geografije, ideologije, vjere, nacije, već na osnovi mišljenja, opredjeljenja, ideja, preferencija, sklonosti ili čak ukusa. To može značiti negaciju etabliranih sistema, ali svakako znači afirmaciju individualnih sloboda i demokratičnosti u komunikaciji.

Ideja slobode i demokratičnosti u međunarodno-pravnim aktima

Od međunarodno-pravnih aktova koji afirmiraju slobodu mišljenja i izražavanja valja spomenuti najznačajnije:

- *Opća deklaracija o pravima čovjeka*, proglašena u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda 1948. godine, člankom 19. proklamirala je pravo na slobodu mišljenja i govora: „Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.“

- Pravo na informaciju iz *Opće deklaracije o pravima čovjeka* prošireno je, 18 godina kasnije, na plenarnom zasjedanju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda, usvajanjem *Pakta o građanskim i političkim pravima*, i to člankom 19. u kojem je precizirano: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja; to pravo podrazumijeva slobodu traženja, primanja i širenja obavještenja i ideja svake vrste, bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno, ili putem štampe ili u umjetničkom obliku, ili ma kojim drugim sredstvom po svom izboru.“ Nakon punih 18 godina, od proklamiranja prava, došlo se i do obveza dodavanjem posebnog stava o „povlačenju posebne dužnosti i odgovornosti“ u vezi sa slobodom informiranja.

- Ove se odredbe ponavljaju i proširuju i u drugim međunarodnim konvencijama: *Američkoj konvenciji o pravima čovjeka* iz 1969., koja je stupila na snagu 1978., *Europskoj konvenciji o pravima čovjeka*, *Međunarodnim načelima profesionalne etike novinara*, pod okriljem UNESCO-a 1983. te *Europskom konvencijom o prekograničnoj televiziji* 1989. Iste je godine Generalna konferencija UNESCO-a usvojila Novu strategiju komunikacija koja sadržava odredbe o slobodnom protoku informacija te njihovoj uravnoteženoj difuziji.

- UNESCO-va Međunarodna komisija za proučavanje komunikacijskih problema, poznatija kao McBrideova komisija, upozorila je na neravnomjernu raspodjelu komunikacijske moći u zaključcima i preporukama publiciranima u knjizi *Mnogo glasova jedan svijet*. Razmatrajući pitanje ostvarenja ljudskih prava, u izvještaju se konstatira: „Sloboda govora, štampe, informacija i okupljanja od presudne je važnosti za ostvarenje ljudskih prava. Proširenje tih sloboda komunikacija u još šire individualno i kolektivno pravo na komunikacije predstavlja razvojni princip u procesu demokratizacije.“ Za temu ovog rada značajan je i sljedeći stav: „Komunikacije, sa svojim ogromnim mogućnostima utjecanja na svijest i ponašanje ljudi, mogu biti moćno sredstvo unaprijeđenja demokratizacije društva i proširenja javnog učešća u procesu odlučivanja. To zavisi od struktura i prakse u medijima i upravljanja njima i od toga u kojoj mjeri olakšavaju širi pristup i otvaraju komunikacijski proces slobodnoj razmjeni ideja, informacija i iskustva među jednakima, bez dominacije ili diskriminacije.“ (McBride, 1980.)

- U *Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (1950.) vlade su potpisnice, kao članice Savjeta Europe, izrazile svoju suglasnost da će štiti pravo na slobodu izražavanja, kako je to predviđeno člankom 10: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne spriječava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijegati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda i prava

drugih, spriječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.“⁷ Bosna i Hercegovina ratificirala je *Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* u srpnju 2002. godine. U članku II 2. Ustava Bosne i Hercegovine navedeno je da BiH „direktno primjenjuje prava i slobode garantirane Europskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama kao i njezinim protokolima. Ovi akti imaju prioritet nad svim drugim zakonima“. Ova ustavna odredba implementirala je *Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* u vlastiti pravni sustav i stvorila obvezu njene zaštite od strane javne vlasti i pravosuđa. „Iz ovoga proizilazi i da svi pojedinci u Bosni i Hercegovini svoja prava i obaveze izvlače iz Konvencije, tako da se u postupku pred domaćim sudom mogu direktno pozvati na tekst i sudsku praksu Konvencije, koje domaći sudovi moraju primjenjivati. Uz to, domaće vlasti, uključujući i sudove, moraju dati prioritet konvenciji i njenoj sudskoj praksi u svakom slučaju kada im je neki domaći zakon suprotan.“ (Macovei, 2002., str. 11.)

- *Deklaracija o slobodi izražavanja i informiranja* iz 1982. godine potvrdila je osnovno pravo na slobodu izražavanja i informiranja, jamčeno 10. člankom *Konvencije*, smatrajući da je to jedan od osnovnih temelja demokratskog društva i jedan od osnovnih uvjeta za napredak i razvoj svakog pojedinca.

- *Drugi samit šefova država i vlada Savjeta Europe*, održan u Strasbourgu 11. listopada 1997., smatrajući da je cilj Savjeta Europe postizanje većeg zajedništva između članica radi očuvanja i ostvarivanja ideala i načela koji predstavljaju njihovo zajedničko naslijeđe, potvrdio je obvezu svih zemalja članica da poštuju osnovna načela pluralističke demokracije, ljudska prava i vladavinu prava.

- *Rezolucija 1165* iz 1998. godine *Parlamentarne skupštine Savjeta Europe o pravu na privatnost* potvrdila je izuzetni značaj slobode izražavanja i informiranja, posebno putem slobodnih i neovisnih medija, jamčenje prava javnosti o informiranju o pitanjima od javnog značaja, provođenje javnog nadzora nad javnim i političkim poslovima, kao i osiguravanje odgovornosti i transparentnosti političkih i javnih organa, što je neophodno u demokratskom društvu,

---

⁷ Izvor: (http://luk.link.ba/moja_prava/konvencija_o_zastiti_ljudskih_prava_i_sloboda).

bez predrasuda prema unutarnjim pravilima zemalja članica koja se odnose na status i odgovornost javnih dužnosnika.

- *Deklaracija o medijskoj politici sutrašnjice* usvojena je na Šestoj europskoj ministarskoj konferenciji o politici masmedija u Krakovu 15. i 16. lipnja 2000. godine.

- *Deklaracija o slobodi političke debate u medijima*, usvojena u Vijeću ministara Savjeta Europe na 872. zasjedanju, 12. veljače 2004. godine, prethodno podsjećajući na Rezoluciju (74) 26 o pravu na odgovor - položaj pojedinca u odnosu na tisak i Preporuku broj R (99) 15 o mjerama u vezi s izvještavanjem medija o predizbornim kampanjama te, podsjećajući na Preporuku broj R (97) 20 o "govoru mržnje", naglašava da sloboda političke debate ne obuhvaća i slobodu izražavanja rasističkih stavova ili stavova koji potiču mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i sve oblike netolerancije.⁸

- *Deklaracija Vijeća ministara EU o zaštiti i promociji istraživačkog novinarstva*, usvojena na 1005. sastanku Zamjenika ministara 26. rujna 2007. godine, ističe da bi funkcije medija kao javnog promatrača, ali i kao dijela sustava provjere i balansa u demokraciji, bila reducirana bez istraživačkog novinarstva i zbog toga istraživačko novinarstvo doprinosi formiranju aktivnog građanstva i napretku društva.⁹

- *Smjernice Odbora Vijeća ministara Europe o zaštiti slobode izražavanja i informacija u kriznim situacijama*, usvojene na 1005. sastanku Zamjenika ministara 26. rujna 2007. godine, promoviraju načelo da slobodan pristup informacijama može pomoći u učinkovitom razrješenju kriznih situacija i otkrivanju mogućih zlouporaba.¹⁰

---

⁸ Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije BiH: (<http://www.cra.ba/hr/print/print.aspx?cid=2989>).

⁹ Izvor: Council of Europe: (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Decl-26.09.2007&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>).

¹⁰ Izvor: Council of Europe: ([https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec\(2007\)1005/5.3&Language=lanEnglish&Ver=appendix11&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec(2007)1005/5.3&Language=lanEnglish&Ver=appendix11&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75)).

Zaključak

Povijesna nit ideje o važnosti čovjekovog života i njegove misaone dimenzije, njegove slobode, integriteta ličnosti, slobode mišljenja i izražavanja i važnosti komunikacije u kreiranju odnosa u zajednici, koja je od mitotvoračke svijesti do svjesnosti važnosti demokratičnosti u komunikaciji varirala od čovjeka do čovjeka, od ideala do načela, teorije i prakse, od pokreta do zakona, od zajednice do zajednice, od društva do društva, u svom je samorazvoju učinila da se i pojedinac i kolektivitet civilizacijski uzdignu do komunikacijske situacije u kojoj svatko ima pravo, ali i mogućnost da izrazi svoj stav i iskaže mišljenje. Ta povijesna nit vezala je tisuće i milijune života usudom slobode, ogromnu stvaralačku energiju ljudi i tisuće godina u vremenski i suštinski preduvjet da su svijest čovjeka i tehničke mogućnosti danas na razini globalnosti i demokratičnosti komunikacije. U tom civilizacijskom uzdizanju kroz vrijeme bilo je puno iskušenja, borbe, sukoba i žrtava. Plaćena je velika cijena slobode mišljenja i izražavanja, uređenja komunikacijskih odnosa na demokratskoj osnovi. Veliki je napredak napravljen od vremena primitivnog sporazumijevanja do današnje interakcije ljudi i strojeva te ljudi međusobno uz pomoć sofisticiranih tehnologija. No, izgradnja boljih, naprednijih odnosa u društvu, zadatak je čovjeka i zajednice koja može biti zadovoljna dostignutim stupnjem razvoja komunikacije, ali istovremeno mora i biti svjesna mogućnosti koje se nude i koje bi trebalo iskoristiti. To je veliko postignuće, ali je i veliki izazov.

Literatura

Bjelica, Mihailo, *Velike bitke za slobodu štampe*, Narodna knjiga Beograd, Univerzitetska riječ – Titograd, 1985.

Cassirer, Ernst, *Myth of the State*, New Haven, Yale University Press, 1946.

Dewey, John, *Reconstruction in Philosophy*, Henry Holt, New York, 1920.

Gocini, Đovani, *Istorija novinarstva*, CLIO, Beograd, 2001.

- Halilović, Enver, *Horizonti historije filozofije, od Talesa do Hegela*, BKC Sarajevo, 2004.
- Jaspers, Karl, *Man in the Modern Age*, Doubleday Anchor Books, New York, 1951.
- Kant, Immanuel, *What is Enlightenment*, u *Philosophy of Kant*, ur. Carl Friedrich, New York Modern Library, New York, 1949.
- Krleža, Miroslav, *Krokodilina ili razgovor o istini*, Oslobođenje, Sarajevo, 1989.
- Kunczik, Michael & Zipfel, Astrid, *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*, Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb, 1998.
- Laertije, Diogen, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd, 1979.
- Macovei, Monica, *Sloboda izražavanja, vodič za implementaciju člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Vijeće Evrope, Sarajevo, 2002.
- McBride, S., *Many Voices One World, Report by the International Commission for the study of Communication Problems*, Paris, 1980.
- Mill Stuart, John, *On Liberty*, Library of Liberal Arts, Indianapollis, 1956.
- Milton, John, *Areopagitica*, New York, 1955.
- Osmančević, Enes, *Internet, tradicionalna i virtualna javnost*, Magistrat, Sarajevo, 2003.
- Perry, Marvin, *Intelektualna istorija Evrope*, Clio, Beograd, 2000.
- Ratner, Joseph, *Intelligence in the Modern World: John Dewey's Philosophy*, Modern Library, New York, 1939.
- Rosenau, Marie Pauline, *Post-Modernism and teh Social Sciences*, Princeton University Press, Princeton, 1992.
- Shiel, James, *Greek Thought and the Rise of Cristianity*, Barnes and Noble, New York, 1968.
- Thiry, Henry Paul Baron d'Holbach, *Good Sence of Natural ideas Opposed to ideas that are Suppernatural*, u Marvin Perry, *Sources of The Western Tradition*, Houghton Mifflin, Boston 1991.
- Vreg, France, *Demokratsko komuniciranje*, NUB i FPN Sarajevo, 1991.
- Wood, Julia, *Communication Mosaics*, Wadsworth, Belmont, Ca, USA, 2001.